

"תשובה [מאהבה]"

חלק א: הבסיס – מהתנ"ך

דברים ד כט : ובקשתם משם את ה' אלקיך ומצאת, כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך. בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה, באחרית הימים ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו. כי א-ל רחום ה' אלקיך לא ירפך ולא ישחיתך, ולא ישכח את ברית אבותיך אשר נשבע להם.

דברים ל א והלאה : והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך, והשבת אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלקיך שמה. ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום, אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך. ושב ה' אלקיך את שבותך ורחמך, ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלקיך שמה... ומל ה' אלקיך את לבבך ואת לבב זרעך, לאהבה את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חיידך... ואתה תשוב ושמעת בקול ה' ועשית את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום... כי תשמע בקול ה' אלקיך לשמר מצותיו וחקתיו הכתובה בספר התורה הזה, כי תשוב אל ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך.

כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום, לא נפלאה היא ממך ולא רחקה היא...כי קרוב אליך הדבר מאד, בפיו ובלבבך לעשותו.

יואל ב יב : וגם עתה נאם ה' שובו עדי בכל לבבכם ובצום ובבכי ובמספד. וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל ה' אלקיכם, כי חנון ורחום הוא ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה. מי יודע ישוב וניחם, והשאיר אחריו ברכה מנחה ונסך לה' אלקיכם. תקעו שופר בציון, קדשו צום קראו עצרה. אספו עם קדשו קהל קבצו זקנים אספו עוללים ויונקי שדים, יצא חתן מחדרו וכלה מחפתה. בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים משרתי ה', ויאמרו חושה ה' על עמך ואל תתן נחלתך לחרפה למשל במ גוים למה יאמרו בעמים, איה אלקיהם. ויקנא ה' לארצו, ויחמול על עמו.

זהר :

ויחי קצד : תנן אמר ר' יהודה, אין לך עבירה בעולם שלא תהיה עליה תשובה חוץ מזה, (המוציא זרעו לבטלה), ואין לך רשעים שלא יראו פני השכינה (במיתתם) חוץ מזה, שעליו כתוב לא יגורך רע, כלל.

שם רט : אבל צדיקים וחסידים, בכל יום ויום רואים בלבם כאלו באותו יום נפטרים מן העולם, ועושים תשובה שלמה לפני אדונם, ואינם צריכים לדבר אחר, (דהיינו לבדוק בצל וכדומה לו), אשרי חלקם בעולם הזה ובעולם הבא.

שם רג, ועיין שם עוד : אמר ר' יהודה כל הדברים שבעולם תלויים בתשובה ובתפילה שהאדם מתפלל להקב"ה, **וכל שכן מי שמוריד דמעות בתפלתו, שאין לך שער שאלו הדמעות לא תבאנה בו.** מה כתוב, ותפתח ותראהו את הילד, ותפתח זו השכינה, העומדת על ישראל כאם על הבנים, והיא פותחת תמיד בזכותם של ישראל.

כיון שפתחה ותראהו את הילד, (דהיינו) ילד שעשועים, שהם ישראל, שמתחטאים לפני מלכם תמיד, ומיד שמתחננים לפני הקב"ה, חוזרים בתשובה ובוכים לפניו כבן הבוכה לפני אביו, מה כתוב, והנה נער בוכה, כיון שבכה הוסרו ממנו כל גזרות קשות שבעולם, מה כתוב, ותחמול עליו, שנתעוררה עליו ברחמים, ותחמול עליו.

ותאמר מילדי העברים זה, שהם רכי לב, ולא מילדי העכו"ם שהם קשי עורף וקשי לב. מילדי העברים שהם רכי לב (בזכותם) של האבות והאמהות לשוב לפני אדונם...

תרומה תלב : ואם תאמר והרי כתוב, והנה טוב מאד, שזהו מלאך המות, וכאן אתה אומר שלא נאמר בשבילו כי טוב, אלא סוד הסודות כאן, כי ודאי מלאך המות הוא טוב מאד, מה הטעם, הוא משום שכל בני העולם יודעים שימותו וישובו לעפר, ועל כן רבים הם החוזרים בתשובה לאדונם

בשביל יראה הזו, ויראים לחטא מפניו, רבים היראים מפני המלך משום שרצועה תלויה לפניהם, כמה טובה הרצועה לבני אדם, שעושה אותם טובים ואמיתים ומתקנים דרכיהם כראוי, ועל כן והנה טוב מאד, מאד ודאי.

קרח לג : מי שיש בו מעשה טוב או שהוא מבעלי החשבון, הנה העמידוהו שבכל לילה ולילה, מטרם שישכב, ועוד אינו ישן, צריך האדם לעשות חשבון ממעשיו שעשה כל אותו היום, וישב מהם ויבקש עליהם רחמים. מהו הטעם (שצריך לעשות חשבון) באותה שעה. משום שבשעה ההיא אילן המות שורה בעולם, וכל בני העולם טועמים טעם המות, על כן צריך האדם באותה שעה לעשות חשבון ממעשיו ויתודה עליהם, משום שהיא שעת המות, ואלו נקראים בעלי חשבון.

תלמוד בבלי :

ברכות ז א : וא"ר יוחנן משום רבי יוסי טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות, שנאמר ורדפה את מאהביה וגו', ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה, וריש לקיש אמר יותר ממאה מלקיות, שנאמר תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה.

שם כג א : אמר רבא הוי קרוב לשמוע דברי חכמים, שאם חוטאים מביאים קרבן ועושים תשובה, מתת הכסילים זבח, אל תהי ככסילים שחוטאים ומביאים קרבן ואין עושים תשובה...

שבת קנג א : תנן התם רבי אליעזר אומר שוב יום אחד לפני מיתתך, שאלו תלמידיו את ר"א וכי אדם יודע איזהו יום ימות, אמר להן וכל שכן ישוב היום, שמא ימות למחר ונמצא כל ימיו בתשובה. ואף שלמה אמר בחכמתו בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר. א"ר יוחנן בן זכאי משל למלך שזימן את עבדיו לסעודה ולא קבע להם זמן, פיקחין שבהן קישטו את עצמן וישבו על פתח בית המלך, אמרו כלום חסר לבית המלך, טיפשין שבהן הלכו למלאכתן, אמרו כלום יש סעודה בלא טורח. בפתאום ביקש המלך את עבדיו, פיקחין שבהן נכנסו לפניו כשהן מקושטין, והטפשיים נכנסו לפניו כשהן מלוכלכין, שמח המלך לקראת פיקחים וכעס לקראת טיפשיים...

עירובין יג ב : ...נמנו וגמרו נוח לו לאדם שלא נברא משנברא, עכשיו שנברא יפשפש במעשיו, ואמרי לה ימשמש במעשיו.

פסחים נד א : והא תניא שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם, ואלו הן תורה ותשובה וגן עדן וגיהנם וכסא הכבוד ובית המקדש ושמו של משיח... תשובה, דכתיב בטרם הרים יולדו, וכתוב תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם.

שם קיט א : אמר רב כהנא משום רבי ישמעאל ברי' יוסי אמר ר"ש בן לקיש משום רבי יהודה נשיאה מאי דכתיב וידי אדם מתחת כנפיהם, ידו כתיב, זה ידו של הקב"ה שפרוסה תחת כנפי החיות כדי לקבל בעלי תשובה מיד מדת הדין.

שם לח ב : אמר ריש לקיש מאי דכתיב אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן, בא לטמא פותחין לו בא לטהר מסייעין אותו... תנו רבנן והתקדשתם והייתם קדושים, אדם מקדש עצמו מעט מקדשין אותו הרבה, מלמטה מקדשין אותו מלמעלה, בעולם הזה מקדשין אותו לעולם הבא.

שם פה ב : חטאת ואשם ודאי מכפרין, מיתה ויום הכפורים מכפרין עם התשובה. תשובה מכפרת על עבירות קלות על עשה ועל לא תעשה ועל החמורות היא תולה עד שיבא יום הכפורים ויכפר. האומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה... עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו... אמר ר' עקיבא אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרין מי מטהר אתכם, אביכם שבשמים, שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם, ואומר מקוה ישראל ה', מה מקוה מטהר את הטמאים, אף הקב"ה מטהר את ישראל...

מיתה ויום הכפורים מכפרין עם התשובה, עם התשובה אין בפני עצמן לא, נימא דלא כרבי, דתניא רבי אומר על כל עבירות שבתורה בין עשה תשובה בין לא עשה תשובה יום הכפורים מכפר חוץ

(מפורק עול) ומגלה פנים בתורה ומיפר ברית בשר, שאם עשה תשובה יום הכפורים מכפר ואם לא עשה תשובה אין יום הכפורים מכפר. אפילו תימא רבי, תשובה בעיא יום הכפורים, יום הכפורים לא בעיא תשובה.

שאל ר' מתיא בן חרש את ר' אלעזר בן עזריה ברומי שמעת ארבעה חלוקי כפרה שהיה ר' ישמעאל דורש. אמר שלשה הן ותשובה עם כל אחד ואחד, עבר על עשה ושב אינו זז משם עד שמוחלין לו, שנאמר שובו בני ישראל שובבים. עבר על לא תעשה ועשה תשובה תולה ויום הכפורים מכפר, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם מכל חטאתיכם, עבר על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין, שנאמר ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם, אבל מי שיש חילול השם בידו אין לו כח בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר ולא ביסורין למרק אלא כולן תולין ומיתה ממרקת, שנאמר ונגלה באזני ה' צב-אות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון.

ראש השנה טז ב : וא"ר יצחק ד' דברים מקרעין גזר דינו של אדם, אלו הן צדקה צעקה שינוי השם ושינוי מעשה... דכתיב וירא האלקים את מעשיהם וכתוב וינחם האלקים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה... א"ר כרוספדאי א"ר יוחנן שלשה ספרים נפתחין בראש השנה... בינוניים תלויין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים, זכו נכתבין לחיים לא זכו נכתבין למיתה...

ראש השנה טז ב : וא"ר יצחק ד' דברים מקרעין גזר דינו של אדם, אלו הן צדקה צעקה שינוי השם ושינוי מעשה... דכתיב וירא האלקים את מעשיהם וכתוב וינחם האלקים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה... א"ר כרוספדאי א"ר יוחנן שלשה ספרים נפתחין בראש השנה... בינוניים תלויין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים, זכו נכתבין לחיים לא זכו נכתבין למיתה...

תענית טז א : אחינו לא שק ותענית גורמים אלא תשובה ומעשים טובים גורמים, שכן מצינו באנשי נינוה שלא נאמר בהם וירא האלקים את שקם ואת תעניתם אלא וירא האלקים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה... אמר רב אדא בר אהבה אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בה למה הוא דומה, לאדם שתופס שרץ בידו שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה שנאמר ומודה ועוזב ירוחם, ואומר נשא לבבינו אל כפים אל א-ל בשמים.

שם יז ב : ומה ראו לומר תשובה אחר בינה, דכתיב ולבבו יבין ושב ורפא לו, אי הכי לימא רפואה בתרא דתשובה, לא סלקא דעתך, דכתיב וישוב אל ה' וירחמהו ואל אלקינו כי ירבה לסלוח...

יבמות כא א : דא"ר לוי קשה עונשין של מדות יותר מעונשין של עריות, שזה נאמר בהן אל וזה נאמר בהן אלה, אל קשה ואלה קשה מאל, גבי עריות נמי הא כתיב אלה... אלא מאי חומריהו הני אפשר בתשובה הני לא אפשר בתשובה.

שם מג ב, וראה עוד ערך וידוי : אריב"ל כל הזובח את יצרו (לאחר שהסיתו לחטא הוא זובחו והרגו ושב בתשובה) ומתודה עליו, מעלה עליו הכתוב כאילו כיבדו להקב"ה בשני עולמים העולם הזה והעולם הבא, דכתיב זובח תודה יכבדני. ואריב"ל בזמן שבית המקדש קיים אדם מקריב עולה שכר עולה בידו, מנחה שכר מנחה בידו, אבל מי שדעתו שפלה מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל הקרבנות כולן, שנאמר זבחי אלקים רוח נשברה, ולא עוד אלא שאין תפלתו נמאסת, שנאמר לב נשבר ונדכה אלקים לא תבזה.

אבות בי : ר' אליעזר אומר... ושוב יום אחד לפני מיתתך...

חלק ב: מדרשים/ פרשנים

מדרש רבה:

בראשית ב ה : ורוח אלקים מרחפת זה רוחו של מלך המשיח, היאך מד"א (ישעיה י"א) ונחה עליו רוח ה', באיזו זכות ממשמשת ובאה, המרחפת על פני המים, בזכות התשובה שנמשלה כמים, שנאמר (איכה ב') שפכי כמים לבך.

שם מד טו : ר' יודן בשם ר' אלעזר אמר ג' דברים מבטלין גזירות רעות, ואלו הם תפלה וצדקה ותשובה, ושלשתן נאמרו בפסוק אחד, הה"ד (דהיי"ב ז') ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו זו תפלה, ויבקשו פני הרי צדקה... וישיבו מדרכיהם הרעים זו תשובה, ואחר כך ואסלח לחטאתם וארפא את ארצם.

מדרש תנחומא:

שם ח : בוא וראה שאין מכה בעולם שאין לה רפואה, ומה היא רפואתו של יצר הרע תשובה, דאמר ר"י ב"ר שלום בשם ר"א ג' דברים מבטלין גזרה קשה, אלו הן תשובה ותפלה וצדקה...

אמונות ודעות:

(מאמר ה פרק ה : והעשירי הוא השב ונוהג בגדרי התשובה. וגדרי התשובה ארבעה, העזיבה, והחרטה, ובקשת הסליחה, והחלטה שלא יחזור. והארבעה כלולים במקרא במקום אחד, לפי שנאמר "שובה ישראל עד ה' אלקיך כי כשלת בעונך, קחו עמכם דברים ושובו וגו', אשור לא יושיענו על סוס" וגו' (הושע י"ד). והנה אמרו שובה, שוב ממצב שאתה בו, וזהו עזיבת החטא, ואמרו "כי כשלת בעונך", רוצה לומר החרטה, כלומר שתהיו בדעה כי אותן עונות היו מכשולות ורע, ואמרו "קחו עמכם דברים", רוצה לומר בקשת הסליחה, ויש בו מלה זרה כל תשא עון וקח טוב, כנגד זה שתסלח לנו נודך ונאמר "טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך" (תהלים כ"ה), ודומה למלה זו "כל הבאיש על עם לא יועילו למו" (ישעיה ל'), והעיקר גזרתה מן כל קבל, שהוא כנגד בלשון התרגום ומשותף לעברית באמרו כל עמת שבא כן ילך. ובו נאמר "ונשלמה פרים שפתינו", אפשר לפרשו בכף הדמיון ונשלמה כפרים שפתינו, ואפשר שיש בו מלה נסתרת ונשלמה פרים אשר פצו שפתינו. ואמרו "אשור לא יושיענו" ענין החלטה שלא לחזור...

ואיני חושש על רבים מאומתינו שיפרו גדרי התשובה, זולתי בגדר הזה הרביעי, כלומר החזרה, כי בטוחני שבזמן הצום והתפלה שהם יעזבו ויתחרטו ויבקשו כפרה, אלא שנראה לי שהם חושבים לחזור. לכן אמרתי, ומה היא העצה לעקור מחשבת החזרה מן הלבבות, ואני אומר פרסום דברי הפרישות בעולם, ויזכור האדם ימי עניו עמלו ויגיעו וחולשתו ומותו והתפרקות חלקיו והתולעת והרמה והחשבון והענוי ומה שנספח לכל סוג מאלו, עד שיהא פרוש בעולם. ומי שנעשה פרוש ככולם יכללו כל חטאיו בכלל הדברים שהוא פורש מהן ותחזק דעתו בעזיבתם...

ויש לארבעה אלו שלשה נספחים, והם להרבות בתפלה, ובצדקה, והדרכת בני אדם. התפלה והצדקה אמר בהם "בחסד ואמת יכופר עון" (משלי ט"ז), אבל הדרכת בני אדם אמר בה "אלמדה פושעים דרכיך" (תהלים נ"א). ואבאר עוד שאם החליט האדם בדעתו בזמן תשובתו שלא יחזור עוד, אין תשובתו מתבטלת, אלא ימחלו לו העונות שלפני תשובתו, ויכתבו עליו מה שיעשה לאחריה. וכך אם אירע באופן זה כמה פעמים שעושה תשובה וחוזר אין עליו אלא מה שאחר תשובתו, כיון שהיה בכל פעם שלם בדעתו שלא יחזור. וזה שתמצא הכתוב אומר "על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו" (עמוס ב'), אינו בקבלת התשובה, אלא הוא דחיית העונש לאחר שליחות שהיה שולח אל בני אדם שובו ואם לאו אביא עליכם חרב ואשרה בכם רעב, אם שבו בעקבות השליחות הראשונה או השנייה או השלישית סר מעליהם האיום, ואם לאו גוזר עליהם אותו הדבר, ואפילו שבים ברביעית לא תועיל להם תשובתם לדחות אותו הדבר מעליהם בעולם הזה, אבל תועיל להם להצילם מעונש בעולם הבא.

ויקרא ה' : וראוי שאבאר במקום זה שכל העברות יש להן תשובה, חוץ משלש, מי שהתעה בני אדם בדעה רעה שהעמיד, או בהוראה רעה שהורה להם, מפני שאינו יכול לחזור במה שעשה, ועליו נאמר "משגה ישרים בדרך רע בשוחתו הוא יפול" (משלי כ"ח). ומי שהוציא שם רע על אדם כשר, שאינו יכול לחזור בו, ועליו נאמר "פן יחסדך שומע ודבתך לא תשוב" (משלי כ"ה). ומי שיש גזלה תחת ידו ואינו מחזירה לבעליה, כאמרו "והיה כי יחטא ואשם והשיב את הגזלה"...

שם פרק 1 : ואבאר עוד מה שהבטחתי בו לבאר את העברות אשר יש עליהן על כל פנים עונש בעולם הזה אף על פי שעשה האדם תשובה. ואומר שהן ארבע, הראשונה שבועות השוא, כמו שאמר "כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא" (שמות כ'). והשניה שפיכת דם נקי, נאמר בה "ונקייתי דמם לא נקייתי" (יואל ד'). והשלישית הנואף עם אשת איש, אמר בו "כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה" (משלי ו'). והרביעית עדות השקר, אמר בה "עד שקרים לא ינקה" (שם י"ט). ויש לצרף להן מה שכבר נגזר הדין עליו, כמו "רב לך אל תוסף דבר אלי" (דברים ג'), כמו שפרשנו. והתשובה על חמשת אלה מתקבלת, אלא שמנקודת לא ינקה אי אפשר בלי יסורין בעולם, הבאים על אותו אדם. וכן מי שהרע לחברו שלא בממון אלא בחרפות או במכות, הרי הדבר תלוי במחילתו על כך, אם מחל נסתלק העונש...

ואבאר עוד כי לתשובה חמש מעלות, כל מעלה שאקדימנה יותר חשובה משלאחריה. הראשונה שישוּב האדם והוא באותו הגיל שחטא, ובאותה העיר, ואתם אשר חטא בהם מצויים לו, ועל זה נאמר "השליכו מעליכם את כל פשעיכם אשר פשעתם בם ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה" (יחזקאל י"ח). והשני אם עבר אותו הגיל ויצא מאותה העיר ונסתלקו אותם אשר חטא בהם, ובו נאמר "ושבו לאשר העמיקו סרה בני ישראל" (ישעיה ל"א). והשלישי, מי שלא שב עד ששמע את האיום במכה שתחול עליו, כאמרו לאנשי נינוה "עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת" (יונה ג'). והרביעי, מי שלא שב עד שבאה עליו מקצת המכה אשר אויים עליו בה, כאמרו "בני ישראל שובו אל ה' אלקי אברהם יצחק וישראל וישב אל הפליטה הנשארת לכם מכף מלכי אשור" (דהיי"ב ל'). והחמישי, מי ששב עם יציאת נשמתו גם הוא נקרא בעל תשובה, כאמרו "ותקרב לשחת נפשו וחיתו לממתים" (איוב ל"ג), ואמר אחריו "יעתר אל א-לוה וירצהו", ולפיכך מנהגינו להחזיר את החולה בתשובה כאשר מתקרב מותו, ואומרים לו אמור חטאתי עויתי פשעתי תהא מיתתי כפרה על כל עונותי.

מאמר 1 פרק 2 : ואף על פי כן אפילו המלוכלכת שבהן כל זמן שהיא בגוף אפשר לה לשוב להזדכך ולהתנקות, ולפיכך התשובה מקובלת כל זמן שהאדם חי, וכאשר יצאה ממנו אי אפשר לה להתנקות ממה שכבר יש בה...

מאמר 2 פרק 1 : ואומר עוד על שני המצבים יחד, כלומר אם לא נשוב ויארעו מאורעות משיח בן יוסף, ואם נשוב ונפטר מהם, יתגלה לנו משיח בן דוד פתאום...

חובת הלבבות:

אבל חלקי התשובה שלשה, אחד מהם השב מחמת שלא מצא דרך לעבירה, וכשהוא מוצא גובר יצרו על שכלו ולא ימנע ממנה, וכאשר ישלים עשותה יראה גנות מעשהו ויתחרט על מה שעבר, וזה שב בפייה לא בלבו, ובלשונו לא במעשהו, והוא חייב בעונש הבורא יתברך. ובו נאמר (ירמיה ז') "הגנוב רצוח ונאוף והשבע לשקר וגוי המערת פריצים" וגו'.

והחלק השני השב בלבו ובאבריו ועומד בשכלו כנגד יצרו ומתנהג להכריח נפשו ולהלחם עם תאוותיה עד שינצחנה וימנענה ממה שישנאנה הבורא יתברך, אלא שנפשו רוצה להטותו תמיד אל הפך עבודת הבורא ושואפת אל העבירה, והוא משתדל לחסום אותה, ופעם תנצחנה ופעם ינצחנה, וזה אינו שלם בדרך התשובה שמחייבת לו הכפרה עד שיסור מן העבירות לגמרי, כמו שכתוב (ישעיה כ"ז) "לכן בזאת יכופר עון יעקב וזה כל פרי הסר חטאתו" וגו'.

והחלק השלישי אדם שהתנהג בכל תנאי התשובה והגביר שכלו על תאוותו והתמיד לחשוב עם נפשו וירא את בוראו ובוש ממנו, והשיב אל לבו גודל חטאו ועונו, והכיר גדולת מי שהמרה אותו ועבר על דברו, והציב עונותיו לנגד עיניו ולנכחו תמיד מתחרט עליהם ומבקש המחילה בהם כל ימי חייו עד בוא קצו, וזה ראוי אצל הבורא להנצל. (שם פרק ב')

אבל במה תהיה התשובה מהאדם אומר בזה כי תתכן לו אחר הקדמת ידיעתו בשבעה דברים. הראשון שידע גנות מעשהו ידיעה ברורה, כי אם לא יתברר לו זה ויהיה מסתפק או שוגג בלתי

מזיד לא תתכן החרטה ממנו עליו ובקשת המחילה בו, כמו שכתוב (תהלים נ"א) "כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד".

והשני, שידע בחיוב רוע מעשהו וגנותו, כי אם לא יתברר אצלו כי מעשהו רע ומפעלו אינו טוב לא יתחרט עליו ולא יקבל תנאי התשובה ממנו, ודינו בו כדין השוגג ואמתלאתו רחבה, כמו שכתוב (שם י"ט) "שגיאות מי יבין" וגו'.

והשלישי, שידע בחיוב הגמול על מעשהו, כי אם לא ידע זה אין צורך מביאו אל החרטה עליו. וכשיתברר אצלו כי הוא ענוש עליו יתחרט אחר כך ויבקש המחילה...

והרביעי, שידע שהוא שמור עליו ונכתב בספר עונותיו ולא יעבור עליו העלם ולא שכחה ולא הנחה, כמו שכתוב (דברים ל"ב) "הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי" ... כי אם יחשוב כי הוא מופקר ואיננו שמור עליו לא יתחרט ולא יבקש המחילה בו מפני איחרו עונשו עליו...

והחמישי, שידע באמת כי התשובה אופן רפואת מדוהו והדרך אל הארוכה מרוע מעשהו וגנות מפעלו, ושבה יתקן טעותו וישיב אבדתו, כי אם לא יתברר אצלו זה יתיאש מכפרת הבורא יתברך ומרחמיו ולא יבקש ממנו המחילה על מה שקדם לו מרוע מפעלו, כמו שכתוב (יחזקאל ל"ג) "אמרתם לאמר כי פשעינו וחטאתינו עלינו ובס אנחנו נמקים ואיך נחיה". והיתה התשובה על זה מהבורא על ידי נביאו "חי אני נאם ה' אלקים אם אחפוץ במות הרשע" וגו'.

והששי, שיחשוב עם נפשו במה שקדם לבורא עליו מן הטובות ומה שקדם לו מהמרותו תמורת ההודאה עליהן, ושישקול עונשי העבירה עם ערבותה, וערבות גמול הצדקה עם צערה בעולם הזה ובעולם הבא...

והשביעי, חוזק סבלו להמנע מן הרע אשר הרגיל בו והסכמתו לסור ממנו בלבו ובמצפונו כמו שכתוב (יואל ב') "וקרעו לבבכם ואל בגדיכם". ובהתקדם ברור אלו השבעה דברים בדעת החוטא תתכן ממנו התשובה מעונותיו. (שם פרק ג)

ספר חסידים:

יט, וראה שם עוד: עשרים וארבע דברים מעכבים את התשובה, ואלו הן, רכילות, ולשון הרע, בעל חימה, בעל מחשבה רעה, המתחבר לרשעים, והרגיל בסעודה שאינה מספקת לבעליה, המסתכל בעריות, החולק עם גנב, האומר אחטא ואשוב מעון זה, והאומר אחטא ויום הכפורים מכפר, המבזה את רבותיו, המקלל את הרבים ובכלל עון זה המונע את הרבים מלעשות מצוה, והמטה את חבריו מדבר מצוה לדבר עבירה, והמשתמש בעבוטו של עני, והמקבל שוחד להטות דין, והמוצא אבידה ואינו מכריז עליה עד שיחזירנה לבעליה, והרואה בנו יוצא לתרבות רעה ואינו מוחה בידו, והאוכל שוד עניים ואלמנות, הפורש עצמו מן הצבור, העובר על דברי חכמים והמתכבד בקלונו של חברו, החושד בכשרים, השונא התוכחה, המלעיג על המצות, כל אלה עשרים וארבעה דברים מעכבים את התשובה, אין מונעין את התשובה אלא אם כן עשה מהן תשובה הרי הוא בעל תשובה, ויש לו חלק לעולם הבא. ואלה הדברים הם מתחלקים בעניינם, כי אינם כולם שוים בעונש ובענין התשובה, יש מהם דברים נועלים דרכי התשובה בפני עושיהן, הפורש מדברי צבור, שבזמן שיעשו תשובה לא יהיה עמהם ולא יזכה עמהם בזכויות שהם עושים, והחולק על דברי חכמים, לפי שמחלוקת גורם לו לפרוש מהם ואינו יודע את התשובה...

חלק ג: מאמרים / שיחות

מאמר א:

רבינו יונה:

שם כב, וראה שם עוד :**הורות הדרכים שיתעורר האדם בהן לשוב אל השם.**

דע כי דרכי הסבות שיתעורר האדם בהן לשוב מדרכיו הרעות הן ששה, ובכל אחד מהם למדנו דעת את האדם איך יתחלק בחקר תבונתו, ויאזין עד תכונתו... (שער ב א)

הדרך הראשון, כאשר תמצאנה את האיש צרות, ישיב אל לבו ויאמר, אין זה כי אם דרכי ומעלליו אשר עשו אלה לו, וחטאיו עוללו לנפשו, וישוב אל השם וירחמהו, כענין שנאמר (דברים ל"א) "ומצאוהו רעות רבות וצרות ואמר ביום ההוא הלא על כי אין א-להי בקרבי מצאוני הרעות האלה"... ומחסידי השי"ת שהוא מקבל התשובה מתוך הצרה, ותהי לרצון לפניו, ויאהב נדבה את החוטא בשובו עדין ביום תוכחה ומקרב צרה... ואם לא ישוב האיש מדרכו הרעה ביום רעה והוכח במכאוב ולא שב עד המכהו, יגדל עונו ויוכפל ענשו, הלא תראה אם המלך מיסר את מי אשר חטא לו ולא יוסר, יקשה מוסרו ויכביד עולו מאד. וכן כתוב (ויקרא כ"ו) "ואם עד אלה לא תשמעו לי ויספתי ליסרה אתכם"... ואם העלם יעלים עיניו ונואלו רעיוניו ולא הפרו דרכיו ולא ידע מעשה ידיו ואשר עשו אצבעותיו ויאמר לא חטאתי, חטאתו כבדה מאד, כמו שנאמר, (ירמיה ב') "הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי"... (שם ב)

וכאשר יקבל האדם את מוסר השם ויטיב דרכיו ומעלליו ראוי לו שישמח ביסוריו, לפי שהועילוהו תועלות נשגבות, ויש לו להודות לשי"ת עליהם כמו על שאר ההצלחות, שנאמר (תהלים קט"ז) "כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא", ונאמר (שם) "צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא"... ועל ידי היסורים הוא מתרצה למקום, שנאמר (משלי י"ג) "כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן רצוה"... (שם ד)

ומעין הדרך הזה אשר זכרנו, התשובה ביום המות, בראות החוטא כי כלתה אליו הרעה, ואבדה תקותו, כמו שכתוב (משלי י"א) "במות אדם רשע תאבד תקוה", והוא מתודה בעת ההיא ושב אל השם בלב שלם, וגם התשובה ההיא מועילה, אף על פי שאינה משגת לתשובת השב בעצם תומו, כאשר הקדמנו בשער הראשון. (שם ו)

הדרך השני, כאשר יבואו ימי הזקנה והגיעו ימי השיבה ויכל כחו וימעט גם יזכור קצו כי קרוב הוא, ויבין לאחריתו, וישוב אל השם וירחמהו. ואשר איננו חוזר בתשובה בבוא ימי הזקנה, יוכפל ענשו ורבה משטמה עליו... (שם ז)

ויש אנשים רבים ימנע מהם אור התשובה, כי הם זכאים וטהורים בעיניהם, ולא יתעשתו על תקון מעשיהם, כי ידמו בנפשם שהם מתוקנים, והם חטאים לשם מאד, הלא כתוב (קהלת ז') "כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא". והאנשים ההם מאשר הם בוזים לדבר עונות ולא ירגישו ולא יבינו למו, או הודע אליהם חטאתם ונשכחה מלבם אחרי כן, והנם כמו החולה שאינו מרגיש בחליו, ולא יחשוב על הרפואה, ויכבד חליו תמיד עד אשר לא יוכל להרפא... (שם ח)

והנה אנשים צדיקים וישרים בלבותם, שאגה להם כלביא תמיד במחשבותם, וינהמו על חטאיהם כנהמת ים ועל אשר קצור קצרה ידם מעבודת השם, כי על זה יפגע גבר והרבה אשמה כמו על העברות החמורות, כענין שאמרו רז"ל (ירושלמי חגיגה פ"א ז') ויתר הקב"ה על גלוי עריות ועל שפיכת דמים ולא ויתר לעון בטול תורה. אף כי מלאו רע האנשים אשר עיקר מחשבותיהם ומעשיהם על חפצי גופם והבלי זמנם, ובסוד היראה אל תבוא נפשם... ואמרו רז"ל (אבות פ"ה כ"ו) בן ששים לזקנה, בן שבעים לשיבה... והיתה כונתם ז"ל בדברים האלה להזהיר על התשובה, ושיחשוב האדם על קצו בהגיעו לימי הזקנה אם לא זכה לעשות כן בימי בחורותיו. ואחרי כי קרבה לבוא עתו, יעזוב חפצי הגוף ותאוותיו ויתקן נפשו. ובהגיעו לימי השיבה יוסיף לגרש העולם ויתיחד תמיד להתבונן ביראת השם, ולחשוב עם נפשו ולתקן מדותיו, ולבקש תורה ומצות... ומה שאמרו בן תשעים לשוח, הוא מלשון (תהלים ק"ב) "ישפוך שיחו"... כי אחרי שהגיע לתשעים, ראוי לו להיות כל עסקו בתפלות ובתהלות השם ולשיח בנפלאותיו... והצדיקים מתגברים בזקנתם ויאזרו חיל ויחליפו כח לעבודת השם, כמו שאמרו רז"ל (שבת קנ"ב א') תלמידי חכמים כל זמן שמזקינים חכמה מתוספת בהם, ונאמר (תהלים צ"ב) "עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו"... (שם ט)

הדרך השלישי, כאשר ישמע מוסר החכמים והמוכיחים, יקשיב וישמע ויכנע ויחזור בתשובה, ויקבל בלבו כל דברי התוכחות, ושלא יגרע דבר מדבריהם. והנה האיש הזה ברגע קטון יצא מאפלה לאור גדול, כי עת אשר יאזין ויסכיח ולבבו יבין ושב ויקבל ביום שמעו דברי המוכיח, ויקים עליו להיותו עושה ככל אשר יורוהו תופשי התורה מן היום הזה ומעלה, עלתה בידו התשובה ונהפך לאיש אחר... (שם י)

הדרך הרביעי, בעת אשר יהגה האדם בתורת השם ויקרא בדברי הנביאים והכתובים, ויבין בנועם המוסרים ויראה האזהרות והענשים, יחרד לדברים ויכין לבו להטיב דרכיו ומעלליו, ויתרצה אל השם, כענין שנאמר (ישעיה ס"ו) "ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי"..." ואשר לא שת לבו אל דברי השם, יכבד פשעו עליו, כענין שנאמר (ירמיה ל"ו) "ולא פחדו ולא קרעו את בגדיהם"..." (שם יג)

הדרך החמישי, בעשרת ימי תשובה, הירא את דבר השם, לבו יחיל בקרבו, בדעתו כי כל מעשיו בספר נכתבים, ובעת ההיא האלקים יביא במשפט את כל מעשה על כל נעלם אם טוב ואם רע, כי האדם נידון בראש השנה וגזר דין שלו נחתם ביום הכפורים, ובעת אשר ידע האדם כי יביאו את דינו לפני מלך בשר ודם, הלא יחרד חרדה גדולה וישית עצות בנפשו, ובכל דרכי חריצות יחיש מפלט לו, ולא תעלה על רוחו לפנות על ימין או על שמאל ולהתעסק ביתר חפציו... לכן מה נואלו היוצאים לפעלם ולעבודתם עד ערב בימים הנוראים ימי הדין והמשפט, ואינם יודעים מה יהיה משפטם... וראוי לכל ירא אלקים למעט בעסקיו ולהיות רעיוניו נחיתים ולקבוע ביום ובלילה עתים, להתבודד בחדריו ולחפש דרכיו ולחקור, ולקדם אשמורות, ולהתעסק בדרכי התשובה וכשרון המעשה, ולשפוך שיח ולשאת תפלה ורנה ולהפיל תחנה, והעת עת רצון והתפלה נשמעת בה... (שם יד)

הדרך הששי, כי עת יכון לקראת אלקיו, כי לא ידע האדם את עתו, על כן כליותיו ישתונן, ובצדקה יכונן, להשיב רוחו בטהרה אל האלקים אשר נתנה, ויחפש דרכיו ומעלליו בכל יום, יפקדם לבקרים, ולרגעים יבחנם... ויש על האדם לשער בנפשו בהיותו שאנן ושלו, איך ידאג לבבו וירא ורעד יבוא בו ביום המות בהיותו נכון לעלות ליתן את החשבון, ואיך יתודה בעת מותו בלב נשבר, וככה יעשה כל הימים... (שם טו)

ויש על האדם לחדש לו בכל יום מצות, אולי הגיע תור מותו, ולא יחסר המצות ההן. ואמרו רז"ל (קהלת רבה א' כ"ח) כל העושה מצוה אחת סמוך למיתתו, דומה שקיים את כל התורה ולא היה חסר אלא אותה מצוה, וכל העושה עבירה אחת סמוך למיתתו, דומה כאלו בטל כל התורה. (שם טז)

...ומן הדברים שאדם חייב לזכור בעבורם יום המות, כדי שלא יתבטל ולא תרפינה ידיו בעבודת השם יתברך, ותדד שנתו מעיניו לעמול בתורה ולהתבונן ביראת השם ולתקן מדות נפשו, ולהשיג מעלות היראה והאהבה, ולחשוב מחשבות איך יגדיל ויאדיר מצות להיות לנפשו סגולה ואוצר...

מאמר ב:

תשובה

א. במסכת שבת מובא מאמרו של רבי אליעזר במסכת אבות "ישוב יום אָהָד לְפָנַי מִיְתְּדָךְ", אשר ביאר את דבריו "ישוב היום שמא ימות למחר, ונמצא כל ימיו בתשובה". והרמב"ן הוסיף וכתב באגרתו המפורסמת "ותפשפש במעשיך בבקר ובערב, ובזה יהיה כל ימך בתשובה. ומבואר בדבריו שיש חיוב "שפשוש" תמידי לחזור בתשובה, בכל יום וכמה פעמים ביום, ואין די ב"תזכורת יומית".

ויש להתחקות אחר שורשי החיוב לחזור בתשובה באופן מתמיד, ולברר מה עשוי לדרבן את האדם לבל יתמהמה רגע אחד מלחזור בתשובה. להלן נציע כמה הסברים בענין זה.

ב. ההסבר הראשון יבואר בהקדם מחלוקת שיטת הראשונים האם מצות התשובה נמנית כמצות עשה.

דהנה צ"ע בעיקר מצות התשובה, האם יש מצות עשה בעשיית התשובה, וביטול מ"ע אם אינו שב בתשובה, או שהמצוה היא וידוי, וכפי שיבואר שכן מורה פשטות דברי הרמב"ם והחינוך.

וגם בעיקר גדר מצות הוידוי צ"ב, האם עניינו חרטה על העבר וקבלה על העתיד, וצריך שיאמר בפיו גם את החרטה וגם את הקבלה. או שגדר הוידוי הוא בקשת סליחה ומחילה על עוונות שחטא.

הרמב"ם כתב בתחילת הלכות תשובה "כל מצות שבתורה, בין עשה, בין לא תעשה, אם עבר אדם על אחת מהן, בין בזדון בין בשגגה, כשיעשה תשובה וישוב מחטאו, חייב להתודות לפני האל-ל ברוך הוא, שנאמר איש או אשה כי יעשו וגו' והתודו את חטאתם אשר עשו זה וידוי דברים. וידוי זה מצות עשה". ולכאורה מפורש בדבריו, שעצם התשובה אינה מצות עשה, אלא הוידוי, והיינו שאם עשה תשובה חייב להתודות. וכן משמעות לשון הרמב"ם בספר המצוות "היא שצונו להתודות על העוונות והחטאים שחטאנו לפני האל-ל ולאמר אותם עם התשובה, וזהו הוידוי". וכן דעת ספר החינוך שכתב בכותרת למצוה שס"ד: "מצות וידוי על חטא", ואחר כך כתב: "שנצטוינו להתודות לפני השי"ת על כל החטאים שחטאנו בעת שנתנחם עליהם, וזהו ענין הוידוי שיאמר אדם בעת התשובה, אנא ה' חטאתי". ומתבאר בדבריהם שעצם ה"תשובה" איננה מצות עשה, אלא המצוה היא הוידוי, שאם עשה תשובה חייב להתודות. וכן נקט המנחת חינוך שהוסיף כי לפי שיטה זו, אם לא עשה תשובה אין לו עונש כלל על מה שלא עשה תשובה, רק על העבירה שעבר.

ואמנם מו"ר הגרש"ז ברוידא זצ"ל, ראש ישיבת חברון, דייק מלשון הרמב"ם בכותרת להלכות תשובה, כפי שהופיעה בכל מהדורות הרמב"ם שנדפסו: "מצות עשה אחת והוא שישוב", ולכאורה לפי כללי הדקדוק היה צריך לומר והיא בלשון נקבה, מאחר ומצוה היא לשון נקבה [וכדבריו בכותרת להלכות קריאת שמע: "מצות עשה אחת והיא לקרות קריאת שמע פעמים ביום"] ואם כן מהלשון "והוא" משמע שהמצוה תלויה בתנאי זה שיעשה תשובה, ואז יתחייב להתודות, והיינו כדבריו בהלכות. אולם ברמב"ם מהדורת שבתי פרנקל הגירסא היא "מצות עשה אחת והיא שישוב" [ובילקוט שינויי נוסחאות כתבו שכן היא הגירסא ברוב כתבי היד]. ולפי נוסחא זו משמע שהמצוה היא התשובה עצמה, ויוצא שדבריו שבכותרת סותרים למשמעות דבריו בהלכות תשובה ובספר המצוות, שאין מצות עשה בעצם עשיית התשובה. וכן העיר בספרו לתשובת השנה רבי יוסף רפפורט [ראש כולל תורני בני ברק]. ועיי"ש שהביא את דברי המשך חכמה שנקט כי ודאי אי אפשר להחשיב את מצות עשיית התשובה כמצוה עשה מיוחדת, שהרי לשוב ולעזוב חטאו הוא מצווה ועומד גם בלי מצוה מיוחדת, ועל כרחך שהמצוה היא להתודות ולבקש כפרה].

ג. וביאר מו"ר הגרש"ז ברוידא בספרו שם דרך שהוידוי הוא מעצמות התשובה "דכך הוא השיעור והמידה דהתשובה, שיקבל השב בהחלטה גמורה שלא יחטא עוד, וזה דוקא בקבלה בפה שיש בה משנה חוזק, ודברים שבלב אינם דברים המספיקים לתשובה". ועוד כתב הרמב"ם הלכות תשובה פ"ב ה"ב) "ומה היא התשובה, הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד וכו', וצריך להתודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו". ומשמע מדבריו ש"גדר הוידוי הוא חרטה על העבר וקבלה על העתיד, ובעיני שיאמר בפיו גם את החרטה וגם את הקבלה, דלא סגי בלב אלא שיוציא בשפתיו, כי בזה יש יותר נחמה וחרטה ויותר קבלה לעתיד. ונמצא דלדעת הרמב"ם התשובה והוידוי חד הם".

וכן ביאר בספר לתשובת השנה על פי מש"כ הקרית ספר "התשובה והוידוי מצוה אחת היא, שאין וידוי בלי תשובה, כי מי שמתודה ואינו גומר בלבו לשוב מחטאתו הוא כטובל ושרץ בידו, והוידוי הוא גמר התשובה, אע"ג דכשמהרהר תשובה בלבו נקרא צדיק גמור, אפילו הכי לא הוי תשובה מצוה בפני עצמה אלא עם וידוי שהוא גמר התשובה". אלא שלפי צ"ע מדוע כתב הרמב"ם בלשון "כשיעשה תשובה וישוב מחטאו", דמשמע שאין התשובה מצוה חיובית. ועיי"ש בספר לתשובת השנה שביאר על פי דברי הרס"ג מנה ארבעה עיקרים לתשובה: עזיבת החטא, חרטה, בקשת כפרה וקבלה לעתיד. וצריך לומר שבדבריו "כשיעשה תשובה וישוב מחטאו", כיוון הרמב"ם לעיקר זה של עזיבת החטא, שהוא המוקדם לחלקי עשיית התשובה.

ד. ואילו בדברי רבינו יונה והרמב"ן מפורש כי החזרה בתשובה היא קיום מצות עשה.

יעו' בדברי רבינו יונה בשערי תשובה "והוזהרנו על התשובה בכמה מקומות בתורה". וכן נקט הרמב"ן בביאור הכתוב דברים ל, יא) "כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אֶנְכִי מִצְוֶה הַיּוֹם לֹא נִפְלְאת הוּא מִמֶּנּוּ וְלֹא רְחֻקָה הוּא", בפירושו השני ש"המצוה הזאת" היינו "על התשובה הנזכרת, כי והשבות אל לבבך דברים ל, א) ושבת עד ה' אלקיך (שם פסוק ב), מצוה שיצוה אותנו לעשות כן, ונאמרה בלשון הבינוני לרמוז בהבטחה כי עתיד הדבר להיות כן".

ועי' בדברי מו"ר הגרש"ז ברוידא שביאר בספרו שם דרך [7] כי לשיטת הרמב"ם והחינוך שאין מ"ע בעשיית התשובה, צריך לומר שהפסוק "כי המצוה הזאת", קאי על כל התורה כולה, וכפירוש הראשון ברמב"ן. ואף אם נאמר שהתשובה והוידוי הם מצוה אחת, וכמבואר לעיל, מוכרח שכן פירש הרמב"ם את הפסוק, שהרי הפסוק מסיים "כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו", ופירש הרמב"ן [1] ש"בפיך" היינו הוידוי על העוונות בפה, ו"בלבבך" היינו הקבלה בלב. ולפי הרמב"ם שגדר הוידוי הוא החרטה והקבלה להבא להוציא בפיו את מה שגמר בלבו, לכאורה היה צריך לומר קודם "לבבך", ורק אחר כך "בפיך", שהרי בפיו מוציא את מה שגמר מקודם בלבו, יעו"ש בדבריו.

על כל פנים, מאחר ולדעת רבנו יונה והרמב"ן החזרה בתשובה היא קיום מצות עשה, ביאר בספר עקבי דרך הרב יעקב זילברליכט, מאמרים בענייני מועדי השנה) מדוע אין להתמהמה ולהתעכב מלחזור בתשובה אפילו לרגע אחד, כי בכל רגע שנמנע מחזרה בתשובה הוא מבטל מצות עשה.

ה. הסבר נוסף בגודל החיוב למהר בעשיית התשובה ביאר בספר עקבי דרך בהקדם דברי הרמב"ן בפרשת הקרבנות שהעבירה היא "מום" בנפש האדם. ו"מום" זה הינו מציאות של טומאה ולכלוך בנפש האדם, הנגרמת כתוצאה מהחטא והיינו "רוח הטומאה" המתלווה לחטא, וגורמת לכך ש"עבירה גוררת עבירה", כמפורש בדברי הגר"א בביאורו לספר משלי, וכפי שהוסיף וביאר גם תלמידו, הגר"ח מוולוז'ין, בנפש החיים.

לאור זאת נמצאנו למדים שעיקוב התשובה כשלעצמו טומן בחובו חטא, מכיון שהישארות במצב של חטא מובילה את האדם במדרון תלול שאחריתו מי ישורנו, שהרי "עבירה גוררת עבירה". ורק בידיו של האדם הכח והיכולת להפסיק התדרדרות זו. ויסוד זה גילה הקב"ה לקין בדבריו אליו לאחר שהרג את הבל, כדברי הרמב"ן שם "הורחה על התשובה, שהיא נתונה בידו לשוב בכל עת שירצה ויסלח לו", ולנתק ממנו את רוח הטומאה של העבירה.

ו. מהלך נוסף להבהרת התביעה הגדולה המתעוררת על מי שאינו שב בתשובה, מבואר על פי דברי רבינו יונה שכאשר הקב"ה ממציא לפני בריותיו את האפשרות לחתור "מחתרת" ולחזור בתשובה, והם לא מנצלים זאת, אין לך מרד גדול מזה. ויסוד זה שאי החזרה בתשובה נחשב ל"מרד", מתבאר גם בדברי הרמב"ן בדרשתו לראש השנה שהמתנה הגדולה שנתן הקב"ה - התשובה, היא חסד גדול מצד אחד, אך מצד שני, אם מתנה זו לא מנוצלת כראוי, נהפך הדבר לרועץ והיא עונש גדול. כי לאחר שניתנה האפשרות לחזור בתשובה והאדם נשאר בחטאו, ההשארות במצב זה היא עמידה במרד ולא רק חטא חד פעמי - ולכן בכך מוסיף החוטא על חטאתו כעס וחרון אף ה' [ועי' בדברי הרמב"ן במה שכתב בענין חיוב התשובה המיוחד המוטל על יושבי ארץ ישראל].

ולפי זה ביאר בעקבי דרך את דברי הרמב"ן באיגרתו "ותפשפש במעשיך בבקר ובערב, ובזה יהיה כל ימך בתשובה", כי העמידה במצב של חטא "מרד גדול הוא ומוסיף על חטאתו כעס וחרון אף ה'".

"הַשִּׁבְנוּ ה' אֱלֹהֵי וְנִשְׁוֶבָה תְּדַשׁ יְמֵינוּ כְּקֶדֶם" (איכה ה, כא)

מאמר ג:

אחד הפיוטים מרגשי הלב הנאמר במוספי הימים הנוראים, סוקר את הדין הנערך במועד זה: "בראש השנה יכתבון וביום צום כיפור יחתמון, כמה יעברון וכמה יבראון וכו'". הפייטן מדגיש

שלמרות שגזר הדין עלול להיות חמור, חלילה, עדיין יש תקווה: "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה".

אין מקום לייאוש. הכל תלוי באדם, בעבודה מאומצת הוא מסוגל לשנות אפילו את מה שנגזר.

העובדה שהתשובה מסוגלת לבטל גזר דין כתוב וחתום, הינה חידוש גדול, ויש בה להוכיח על עוצמת מעלתה של התשובה ועל האפשרויות הגלומות בה.

אין משמעותה של התשובה הרהורי חרטה בלבד. הרמב"ם כותב שדרכו של השב שהוא "מתרחק הרבה מן הדבר שחטא בו, ומשנה שמו, כלומר, אני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותם מעשים".

מהי שייכותה של הצדקה, שתחומה בין אדם לחברו, להועיל לתשובתו של אדם על מה שחטא כלפי קונו. כיצד תועיל הצדקה להפוך את הקללה לברכה?

בכל עבירה שאדם עובר מצוי סממן של כפיות טובה כלפי בוראו. הן כל ימיו מקבל האדם מתנות מהקב"ה, ואיך אינו חש מחוייבות להישמע לו ולמלא את הוראותיו? אין זאת אלא שהעברין לקה בחיידקי כפיות טובה.

בנקודה זו פועלת מצות הצדקה את פעולתה. זו התרופה המסייעת לחלץ את עובר העבירה ממשבר כפיות הטובה שלקה בו. מכאן נפתח מעבר לפסים של התחושה: "מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי", האדם חש בצורך להודות לה' ולהשיב לו, כביכול, עבור טובותיו. ככל שיעמיק האדם בהכרה זו, ישתנה יחסו אל החטא, וממילא משתנית גם אישיותו של החוטא.

הלל הזקן היה זה שהצביע על עיקרון זה, בהוראתו לאותו גוי שבא להתגייר, שהתחום שבין אדם לחברו הוא המפתח לכל התורה כולה (שבת ל"א, א'). הלל לימד ששבירת מעגל האנוכיות, מהווה פתח לשינוי ערכים יסודי בחיי האדם. מפתח זה עצמו הוא גם העשוי להפוך את החוטא לבעל תשובה, וממילא גם גזר דינו עשוי להשתנות על ידי כך לטובה.

יתר על כן, כיוון שהקב"ה מתנהג עם האדם ב"מידה כנגד מידה", התוצאה הנובעת מכך שהאדם נוקט בדרך של הטבה לזולת, שאף מן השמים נוהגים באותה מידה ומטיבים לו. הצדקה והחסד שאדם עושה הם המפעילים את מידת החסד של מעלה, המטיבה לכולם, והיא זו שמשנה את גזר דינו לטובה.

חלק ד: סיפורים

סיפור א

תשובה בקרון הרכבת

מחלון רכבת האקספרס המהירה נשקף נוף מרהיב ביופיו. היא יצאה מפריס וחלפה על-פני ערים שונות בצרפת, איטליה וגרמניה, לעבר תחנתה הסופית בפטרבורג שברוסיה. באחד התאים ישב בנו של אדמו"ר הרש"ב (רבי שלום-דובער) מליובאוויטש, הלוא הוא רבי יוסף-יצחק שניאורסון, שלימים מילא את מקום אביו.

הוא נשלח אז על-ידי אביו לכמה שליחויות חשאיות לטובת הכלל, במספר מדינות. כעת שב מביצוע משימה חשובה בפריס, ונסע לפטרבורג, שם עמדה להיערך אסיפת רבנים חשובה.

את זמן הנסיעה ניצל ללימוד ולתפילה, לתכנון צעדיו ולכתיבת רשימותיו. לעת ערב יצא מתאו ופנה אל קרון המזנון כדי ללגום כוס תה. ליד אחד השולחנות ישב אדם בגיל העמידה, בעל תווך פנים יהודיים, וסעד את ליבו בבשר וביין. מראה היהודי המפטם עצמו במאכלי טריפה וביין-נכרים חרה לו מאוד, אולם הוא לא אמר דבר.

פתאום קם האיש ממקומו וניגש אליו. הוא הושיט את ידו לשלום ורבי יוסף-יצחק הושיט לו יד מהוססת. "האם אתה הוא בן או נכד של הרבי המהר"ש (רבי שמואל, האדמו"ר החמישי) מליובאוויטש?", שאל.

"כן, אני הוא נכדו", השיב רבי יוסף-יצחק, מופתע. רעד חלף בגופו של האיש ודמעות הופיעו בזוויות עיניו. ללא אומר ודברים הנהן בראשו ושב למקומו.

השכם בבוקר עצרה הרכבת לזמן מה בברלין ואחר-כך המשיכה בדרכה. רבי יוסף-יצחק סיים זה עתה להתפלל, כשנכנס לתאו דייל הרכבת ושאל אם אפשר להכניס פנימה נוסע שמבקש לראותו. רבי יוסף-יצחק, ששיער במי מדובר, הסכים. האיש נכנס ופרץ בבכי עז. "עשו לי טובה והשאילו לי את התפילין שלכם", אמר לבסוף בקול רועד.

רבי יוסף-יצחק מסר לו את התפילין ויצא מהתא. שעה ארוכה נשאר האיש בפנים, כשהוא שופך את ליבו בתפילה ממעמקי הלב. לאחר התפילה ביקש להשאיר לו את הסידור, ופנה לחדרו.

אחרי-הצהריים חזר האיש, עיניו אדומות ופניו חוורים וסיפר את סיפורו :

שמו י"מ. הוא נולד בעיירה סמוכה לליובאוויטש, לאביו ר' לייב שנמנה עם חסידיו של הרבי המהר"ש. כשהיה כבן חמש-עשרה לקחו אביו עימו לראש-השנה בליובאוויטש. הימים שעשה בצילו של הרבי הטביעו בו חותם עמוק. אבל אחר-כך נגרר אחר בני-נוער אחרים בסביבתו. הוא הלך ללמוד בבית-ספר ממשלתי ואט-אט התנתק מבית אביו.

כעבור זמן הצטרף לאגודה שחבריה כינו את עצמם 'פרוגרסיסטים' (שואפי קידמה). היו אלו צעירים יהודיים שביקשו לסייע לצורכי בני-עמם, אם כי לאו-דווקא ברוח היהדות.

באותה עת התפרסם המהר"ש במלחמתו למען יהודי רוסיה ובהגנה על צורכיהם הדתיים. הצעירים הללו חשו אפוא אהדה אל הרבי, שאמנם היה רחוק מהם בדרכיו, אבל קרוב בכמה ממטרותיו.

באחד הימים נודע להם על מזימה אפלה הנרקמת בין שר הפנים הרוסי לבין שרי המחוזות קייב וצ'רניגוב, שנועדה לפגוע ביהודים ובזכויותיהם. בדיוק באותם ימים הגיע הרבי המהר"ש לפטרבורג. חברי האגודה החליטו לשתפו במידע שברשותם, ואולי יצליח הוא לסכל את המזימה. יי נשלח מטעמם לבית-המלון סראפינסקי, שם שהה הרבי.

לאחר המתנה ממושכת נתקבל אצל הרבי. למרות שמונה השנים שחלפו מאז שביקר בליובאוויטש עם אביו, זיהה אותו הרבי ומיד. "העודך זוכר את מאמר החסידות ששמעת בליובאוויטש?", שאלו הרבי. הוא הסמיק מבושה וחש שמעיו מתהפכים. לאחר מכן עבר הרבי לדון עמו בענייני הכלל.

מאז הוסיפו חברי האגודה, באמצעות יי שליחם, לעמוד בקשר עם המהר"ש ולשתף עמו פעולה בענייני כלל-ישראל.

האיש נשם עמוקות ואז המשיך: "באחד ממפגשיי עם סבכם, הסב הרבי את השיחה על מצבי הרוחני ועל שורשי ומשפחתי, ואז אמר: 'כמה יכול יהודי לשוטט בעולם? - חמישים שנה, חמישים וחמש שנה; גם את רתיחת הדם ואת תאוות הגוף צריך לדעת להגביל. זכור מי אתה ואל תשכח את צור-מחצבתך!'... משפטו זה חדר למעמקי ליבי.

"כשנה מאז פגישתי זו עם סבכם, עדיין הייתי נתון תחת השפעתה. השתדלתי להישמר מאכילת טריפה ומאיסורים נוספים. אולם הזמן עשה את שלו וגם סבכם נפטר, ואני חזרתי לסורי.

"והנה, אתמול, בעודי יושב בקרון, הרמתי את עיני ולפתע ראיתי אתכם. לרגע נדמה היה לי כי אני שב לראות את פני הרבי, שכן אתם דומים לו להפליא! כל הלילה לא הצלחתי להירדם. לנגד עיני צפו ועלו שוב הפגישות עם הרבי. במיוחד היכה בי זיכרון הדברים שאמר לי: 'כמה יכול יהודי

לשוטט בעולם? - חמישים שנה, חמישים וחמש שנה!... ואך לפני ימים אחדים מלאו לי חמישים וחמש שנה!"...

סופו של אותו יהודי, שבעקבות אותה פגישה ברכבת שב בתשובה שלמה. בגיל חמישים וחמש התנתק מסביבתו וקבע את מושבו באמסטרדם שבהולנד, שם נפטר כיהודי כשר.

סיפור ב:

יקום איש צרורות

בימי הכיבוש היווני בארץ ישראל חי בירושלים יקום איש צרורות. יקום נמנה על ה"מתייוונים" שאימצו את תרבות יוון וזנחו את דרך היהדות. דודו של יקום היה רבי יוסי בן יעזר, שהיה אחד מנשיאי הסנהדרין – בית הדין הגבוה.

בצהרי יום שבת הובל רבי יוסי ברחובה של עיר כנידון למוות על קיום התורה, כשאתו הולכים החיילים היוונים האוחזים בקורה שנועדה להוצאתו להורג. מולו חלף אחיינו, יקום, ברכיבה על סוסו.

יקום פנה בלגלוג לדודו, והשווה בין הסוס המפואר שזימנו לו אדוניו היוונים לעומת ה'סוס' שזימן לרבי יוסי אדונו – בורא העולם: קורת העץ להוצאה להורג.

אך רבי יוסי לא התפעל. הוא אמר ליקום שאם לאדם כמוהו, שעובר על מצוות הבורא, מגיע כבוד שכזה; מקיימי רצון הבורא יזכו לקבל שכר גדול בהרבה.

יקום טען שרבי יוסי הוא האדם שמקיים את מצוות הבורא יותר מכולם, ובכל זאת הוא מובל למיתה, ורבי יוסי השיב: אם לי, שקיימתי את מצוות הבורא, הגיע עונש שכזה; העוברים על רצון הבורא יקבלו עונש גדול בהרבה.

הדברים חדרו לליבו של יקום, והוא החליט להעניש את עצמו על חטאיו, בארבעת המיתות הקבועות בתורה לעבירות שונות: סקילה, שריפה, הרג וחנק.

הוא קבע בקרקע קורת עץ וקשר בראשה חבל, למרגלותיה הוא סידר מדורת עצים וגידר אותה באבנים. בתחתית עמוד התלייה המאולתר הוא קבע חרב שחודה מכוון כלפי מעלה. אחר, הצית יקום את האש במדורת העצים ותלה את עצמו על הקורה. כשהגיעה האש לחבל, נפל יקום על החרב, נדקר ונשרף, וכעבור זמן קצר התמוטטה עליו גדר האבנים וסקלה אותו.

רבי יוסי, שהגיע לבית האסורים ונמנם קלות, ראה בחזיונו את מיטתו של אחיינו יקום. אמר רבי יוסי: ראו, בשעה קלה הקדימני זה והגיע לגן עדן!1

יוסף משיתא

בזמן כיבוש בית המקדש רצו הרומאים 2 שהראשון שייכנס אל בית המקדש יהיה אחד היהודים. הם הציעו ליוסף משיתא, אחד היהודים שהיה במקום, להיכנס אל בית המקדש ולקחת לעצמו את אחד מכלי הקודש שהיו בו.

הכלי שיוסף בחר בו היה מנורת הזהב המפוארת, אך כשיצא אתה בידיו אמרו לו הרומאים שהמנורה יוקרתית מדי עבור שימוש של אדם פרטי. הם הציעו לו להיכנס שוב ולקחת כל כלי אחר שיעלה ברצונו. אך יוסף סירב. די לי שהכעסתי את בורא העולם פעם אחת, אמר.

הרומאים ניסו שוב ושוב לשכנע אותו להיכנס פעם נוספת, ואף הציעו לו פטור מתשלום מכס למשך שלוש שנים, אך יוסף סירב.

פגיעתו של יוסף בכבוד הרומאים עלתה לו בחייו, והוא הוצא להורג בייסורים. בזמן שגופו נחתך במסור, הכאיבה ליוסף פגיעתו באלוקיו, והוא צעק ובכה על כך שנכשל בעוון¹.

ריש לקיש

תולדותיו של רבי שמעון בן לקיש, אחד מאמוראי ארץ ישראל, מרתקות במיוחד. סיפור חייו מלא בעלילות ובתהפוכות, ובהתרחשויות מרתקות, והתקרבותו לחיי התורה כרוכה במעשה יוצא דופן.

רבי יוחנן, אחד מהאמוראים בארץ ישראל, הגיע לשפת הנהר והבחין שם בריש לקיש. ריש לקיש, שהיה גיבור חיל, זינק בקפיצה מהגדה האחת של הנהר אל השנייה. מעשה הגבורה של ריש לקיש גרם לרבי יוחנן לפנות אליו ולומר לו "חילך לאורייתא". כלומר, עליך לנצל את כוחך הרב ללימוד תורה.

ריש לקיש לא נותר חייב, ואמר לרבי יוחנן – שהיה יפה תואר – "יופיך לנשים". רבי יוחנן סיפר שאחותו יפה עוד יותר ממנו, ואם יסכים ריש לקיש לחזור בו מדרכיו הרעות ולקבל עליו עול תורה – יקבל אותה לאשה.

ריש לקיש קיבל על עצמו את ההתחייבות לשוב ממעשיו, וכשניסה לחזור בקפיצה מעל גבי הנהר לא עמד לו עוד כוחו. ההתחייבות התישה אותו³.

רבי אלעזר בן דורדיא

הצדיק, שמכונה "רבי", אלעזר בן דורדיא, העביר את רוב חייו בעבירות חמורות. אמרו עליו שלא הייתה הזדמנות לפריצות שהוא לא ניצל.

פעם אחת הוא עשה דרך ארוכה במיוחד והוציא ממון רב כדי לחטוא שוב, ובמהלך החטא שמע שאומרים שאין סיכוי שישבו ממעשיו הרעים.

הדברים המרים עוררו את נפשו של רבי אלעזר, והוא התבודד בין הרים וגבעות ופנה אליהם בקריאה שיבקשו עליו רחמים. הוא המשיך ופנה אל השמיים והארץ ואל גרמי השמיים שיבקשו עליו רחמים ולבסוף הבין שרק הוא יוכל לבקש על עצמו רחמים.

רבי אלעזר טמן את ראשו בין שתי ידיו וגעה בבכייה, תוך שהוא מתחרט חרטה גמורה על מעשיו הרעים. כך התייפח רבי אלעזר בדמעות שלישי, עד שיצאה נשמתו באחד.

אז יצאה בת קול מהשמיים: רבי אלעזר בן דורדיא מזומן לחיי העולם הבא⁴.

חיבור פנימי

הרבי מליובאוויטש⁵ הסביר את האפשרות למהפך חד משמעי כזה ושינוי משמעותי כל כך, בבת אחת, כפי שהיה אצל רבי אלעזר בן דורדיא, והדברים תואמים לכל יהודי.

בעומק פנימיותו של היהודי פועמת נפש שהיא חלק מהאלוקים ומחוברת אתו. זהו ה"אני" הפנימי והאמתי של יהודי.

כל מה שנדרש הוא רק לעורר את פנימיותו של היהודי ואת החיבור העמוק והאמיץ שלו לבורא העולם, והוא ישוב למוטב בכל ליבו ונפשו.

